

Dziedzictwo kulturowe – czym jest, dlaczego jest ważne i czy zasługuje na ochronę?¹

DR JOANNA TOROWSKA

Rok 2018 nazwany został Europejskim Rokiem Dziedzictwa Kulturowego². Pojawiło się wówczas hasło: „Dziedzictwo. Tu przeszłość spotyka się z przyszłością”. Warto zatem przybliżyć samo pojęcie dziedzictwa, czym jest i dlaczego jest ważne oraz dlaczego zasługuje na ochronę.

Pojęcie „dziedzictwa” kojarzone bywa współcześnie z tradycją, historią, tożsamością, spadkiem, spuścizną, schedą. Dziedzictwo może posiadać także kontekst szerszy: ponadregionalny, europejski, światowy. Dla tych celów ustalane są kryteria, jakim podlega artefakt uważany za obiekt dziedzictwa. Należy wyraźnie zaznaczyć, że obszary dziedzictwa określane w tego typu ujęciach ewoluują znaczeniowo, w zależności od tego, co określane jest jako dziedzictwo³.

W kwestii edukacji i sposobów jej prowadzenia zmienia się zasób wartości przekazywanych młodym pokoleniom. Co uznawane jest społecznie za dziedzictwo i co należy otoczyć ochroną, opieką i przekazać najważniejsze wzory przyszłym pokoleniom? Co wybrać z bogatej przeszłości, by dało się zaadoptować do czasów współczesnych i było motorem zmiany, rozwoju społecznego?

Według *Słownika Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki*, który inicjuje i finansuje projekty o profilu „Dziedzictwo narodowe”: „dziedzictwo narodowe to »zasób rzeczy nieruchomych i ruchomych wraz ze związanymi z nim wartościami duchowymi, zjawiskami historycznymi i obyczajowymi uznawanymi za podstawę ochrony prawnej dla dobra konkretnego społeczeństwa i jego rozwoju oraz dla przekazania ich następnym pokoleniom, z uwagi na zrozumiałe i akceptowane wartości historyczne, patriotyczne, religijne, naukowe i artystyczne, mające znaczenie dla tożsamości i ciągłości rozwoju politycznego, społecznego i kul-

turalnego, dowodzenia prawd i upamiętniania wydarzeń historycznych, kultywowania poczucia piękna i wspólnoty cywilizacyjnej«⁴.

Trzeba także wyraźnie zaznaczyć, że „dziedzictwa nie można traktować selektywnie, pamiętając o tym, iż jest to całokształt zdarzeń i wytworów, które miały miejsce w przeszłości, a które mogą i powinny służyć jako element społecznej edukacji”⁵. Dlatego do polskiego dziedzictwa narodowego należy również dziedzictwo mniejszości narodowych. A zatem dziedzictwo narodowe w rozumieniu NPRH obejmuje nie tylko zjawiska oryginalnie należące do humanistyki, ale wszelkie typy aktywności, dóbr i wartości z zakresu innych nauk, należące do spuścizny społeczeństwa i państwa polskiego w całej ich historii.

Dziedzictwo w edukacji to głównie dwa obszary: edukacja regionalna (dziedzictwo regionalne), edukacja europejska (dziedzictwo europejskie i euroregiony), a także wszystkie treści kultury i historii, które zawarte są w przedmiotach takich jak: język polski, historia, wiedza o kulturze, plastyka, muzyka itd., jeśli odnoszą się one do wyżej określonych obszarów.

Europejska Sieć Informacji o Edukacji EURYDICE dla sformułowania wspólnego określenia edukacji obywatelskiej i edukacji artystycznej i kulturalnej w szkołach w Europie (dla krajów Unii Europejskiej należących do sieci) odwołuje się także m.in. do dziedzictwa kulturowego – chodzi tu o umiejętność jego rozumienia i oceny⁶. Ponadto w Krajowych Ramach Kwalifikacji, któ-

re są obowiązujące na poziomie studiów wyższych, dla studentów pedagogiki jest wprowadzany przedmiot: „Dziedzictwo kulturowe i jego ochrona”.

Także główne intencje edukacji kulturalnej odwołują się m.in. do dziedzictwa kulturowego. Dziedzictwo jest więc obecnie nie tylko narzędziem nauki. Występuje w przestrzeni publicznej i edukacji. Ważna jest też jego ochrona i przekazanie przyszłym pokoleniom. Dziedzictwo jest zatem ważne dla edukacji. Dziedzictwo powinno być pojmowane dynamicznie w toku edukacji na miarę XXI w., uwzględniając tendencje w ewolucji znaczenia tego słowa⁷.

Dziedzictwo (ang. *heritage*, fr. *patrimoine*, niem. *Kulturerbe*, wł. i hiszp. *patrimonio*) to pojęcie wieloznaczne, podlega ciągłej zmianie, która nieustannie rozszerza i wzbogaca jego zasięg semantyczny⁸. Pojęcie dziedzictwa pochodzi z języka prawniczego (z łac. *patrimonium* – majątek rodowy, dziedzictwo), w którym spadkiem pierwotnie określano dobra przekazywane z pokolenia na pokolenie dzieciom przez rodziców. Ten sens można odnaleźć w angielskim *heritage* i francuskim *héritage*⁹.

W języku potocznym za dziedzictwo uznaje się wszystko, co pozostaje z przeszłości i co jednocześnie uznajemy za naszą własność lub co dana wspólnota uznaje za swój spadek. Dziedzictwu jednak nie jest właściwy prosty akt przejęcia, gdyż zawiera ono komponent zarówno wyboru, jak i zaangażowania spadkobierców względem dóbr przejmowanych z przeszłości. **Celem dziedzictwa** jest zapewnienie ochrony i nadanie określonych znaczeń, które od tej pory będą związane z przyjmowanymi dobrami¹⁰.

W myśl Konstytucji RP Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego (art. 5) oraz udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym (art. 6. ust. 2). Dla porównania przytoczę definicję z *Encyklopedii Pedagogicznej XXI wieku*: „dziedzictwo kulturowe” (ang. *cultural heritage*, *national heritage*; fr. *culturel heritage*; niem. *Kulturerbe*) – ogół wytworów kultury jakiejś zbiorowości, które są przekazywane z pokolenia na pokolenie i wykazują zdolność trwania w czasie; ten spadek po ustępujących generacjach może być wysoko ceniony, nobilitowany lub też odrzucający, kontestowany; dziedzictwo

kulturowe wiąże się z takimi kategoriami pojęciowymi, jak: kultura, tradycja, ojczyzna, patriotyzm, dorobek kulturowy, kompetencje kulturowe, tożsamość kulturowa, wartości kulturowe¹¹.

Dziedzictwo określa także prawny stan obiektów, które są konserwowane, restaurowane lub – wręcz przeciwnie – pozostawione bez opieki. Artefakty uznane za dziedzictwo są udostępnione publiczności, odpowiadają współczesnym wartościom estetycznym, archiwalnym, nawet ilustracyjnym. Z nimi z kolei wiąże się aspekt administracyjny, często polityczny oraz emocjonalny¹².

Studia nad historią dziedzictwa są studiami nad sposobem, w jaki społeczeństwa budują swoją przeszłość¹³. W procesie wyłaniania się dziedzictwa istotną rolę odgrywają złożone i społecznie usankcjonowane **strategie jego konstruowania**. Obejmują one kolekcjonowanie, utrwalanie, klasyfikację, ekspozycję i interpretację artefaktów wybranych z całokształtu przeszłości. W wyrażonym tu sensie każde widzenie przeszłości jako wyposażonej w wartości i sens jest jej rozumieniem wpisującym jednostkę i wspólnotę w mityczną wizję rzeczywistości. Innymi słowy – **dziedzictwo jest rozumiejącą interpretacją**, która z przeszłości niczyjej i obojętnej przeistacza ją w przeszłość „naszą” i emocjonalnie określoną, co dzieje się – właśnie – poprzez zakotwiczenie w niej wartości¹⁴. **Dziedzictwo jest zatem kategorią mityczną**.

Dziedzictwo niekoniecznie odwołuje się do wiedzy lub prawdy, ale jego istotą jest raczej pewien rodzaj osądu i płynąca z niego decyzja oraz wymiana opinii, która ma wpływać na przeżywany społecznie – w ramach wspólnoty – świat¹⁵. **Dziedzictwo zgadza się na współistnienie w jego ramach różnych często wzajemnie sprzecznych lub nawet bolesnych pamięci** (np. proces odkrywania i adoptowania dziedzictwa niemieckiego we Wrocławiu, żydowskiego w Krakowie) i dziedzictwo dopuszcza możliwość różnych interpretacji, czasem bardzo kontrowersyjnych¹⁶.

Dziedzictwo jest formą posiadania przeszłości, kolekcją, a więc w konse-

kwencji – wyborem. Jacek Purchla rozwijał myśl, twierdząc, że „dziedzictwo to pamięć, wybór i tożsamość”¹⁷. Zawsze należy do kogoś, towarzyszy mu wybór i stanowi o tożsamości tego, kto je wybrał. Podobnie uważa Monika Murzyn: „dziedzictwo kulturowe, rozumiane jako szeroki zbiór materialnych i niematerialnych wartości, jest więc zasobem stale przekształcanym, dostosowywanym i interpretowanym współcześnie przez wielu użytkowników. Spojrzenie na przeszłość i jej pozostałości, a co za tym idzie, ich wykorzystanie, wciąż się zmienia, poszerza się spektrum tego, co uznawane jest za godne zachowania, powstają nowe interpretacje, pewnym aspektem przeszłości nadaje się znaczenie, innym rozmyślnie i mimowolnie pozwala się zniknąć z krajobrazu czy też ze świadomości zbiorowej”¹⁸. W innym miejscu dodaje: „współcześnie rozumiane dziedzictwo kulturowe (*heritage*) implikuje konieczność istnienia podmiotu przyjmującego dziedziczone wartości. Innymi słowy, nie ma dziedzictwa bez dziedziczącego, jeśli ma ono przetrwać, musi być przez kogoś akceptowane, komuś potrzebne”¹⁹.

„Dziedzictwo nie jest więc faktem, lecz niedokończonym i stale dziejącym się procesem. Jednak – co paradoksalne – dziedzictwo jest społecznie przeżywane i odczuwane jako najbardziej trwała i niezmienna część kultury. I ostatecznie: »Na potrzeby analizy kultur współczesnych lepiej jest jednak pojmować dziedzictwo jako konstrukt, artefakt, zmaterializowany obraz przeszłości tworzony w procesie nadawania statusu dziedzictwa, w którym jego twórcy mogą wyrazić swe związki z przeszłością, swą tożsamość i realizować własne teraźniejsze cele. Jest to wygodne również z analitycznego punktu widzenia, gdyż ułatwia usystematyzowanie różnych poziomów budowania dziedzictwa (globalnego, europejskiego, regionalnego, lokalnego), z ich uczestnikami, zbiorem obiektów, dyskursami, docelowymi grupami ludności, zakresami kompetencji, instytucjami i budżetami«²⁰. Jak twierdzi K. Kowalski, dziedzictwo nie jest zbiorem pamięci, jest pojęciem, które odnosi się do nich, ale przyczynia się do jego redefinicji, do redefinicji przeszłości²¹.

Ewolucja znaczeń „dziedzictwa” to odrębny obszar, który po przeanalizowaniu daje nam obraz, że dzie-

dzictwo zmieniało się w zależności od ustalonych kryteriów. W 1954 r. za dziedzictwo uznawano wyłącznie te artefakty, które były budynkami o historycznym znaczeniu, albo stanowiskami archeologicznymi, albo szeroko – ale materialnie – rozumianymi zabytkami²². W tej dekadzie definicja dziedzictwa była wąska, działania konserwatorskie miały charakter elitarny, a konserwację uznawano za fakt sam w sobie²³. Z kolei dekada lat 70. XX w. przyniosła istotną zmianę w refleksji nad dziedzictwem (zainteresowano się zabytkami wraz z ich kontekstem przestrzennym). Następnie w drugiej połowie lat 70. i 80. XX w. przez Radę Europy i jej organy wydane zostały ważne dokumenty i zalecenia, mające duży wpływ na rozumienie dziedzictwa. Skupiono się wówczas na rozwijaniu ustaleń w zakresie architektury i dostrzeżono wartość zanikających rzemiosł w kontekście działalności artystycznej²⁴, a także dostrzeżono dziedzictwo archeologiczne.

Bardzo znaczący dla kwestii dziedzictwa był 1975 r., kiedy ogłoszony został Rok Europejskiego Dziedzictwa Architektonicznego. Podpisano wówczas w Amsterdamie Europejską Kartę Dziedzictwa Architektonicznego. Jednak masowe zainteresowanie dziedzictwem narodziło się dopiero w latach 80.²⁵ Wówczas to dziedzictwo stało się przedmiotem dyskusji akademickiej, która przybrała na znaczeniu i wyszła poza kwestie konserwatorskie (np. Francja i liczne wypowiedzi socjologów, ekonomistów itd.). Największy jednak wpływ na przebiegającą debatę miała publikacja monumentalnego dzieła Pierre'a Nory *Les lieux de memoire*²⁶. Z kolei na początku lat 90. na forum specjalnej komisji dziedzictwa kulturowego Rady Europy pojawiła się **idea zintegrowanej ochrony dziedzictwa przyrodniczego, kulturowego i krajobrazu** (idea ta w pierwszym rządzie realizowana była w parkach narodowych, krajobrazowych oraz w chronionym historycznym krajobrazie kulturowym)²⁷.

Początek XXI w. przynosi rozszerzenie rozumienia dziedzictwa o **dziedzictwo niematerialne**. Niematerialne dziedzictwo kultury jest traktowane jako drugi, obok dziedzictwa materialnego, składnik dziedzictwa kulturalnego. „Dziedzictwo to obejmuje zwyczaje, obrzędy, mity, legendy, języki, taniec, tradycyjną wiedzę i praktyki

O lewej: dr Mechtild Rössler, Dyrektor Centrum Światowego Dziedzictwa UNESCO, Irina Bokova, Dyrektor Generalna UNESCO, 41. Sesja Komitetu Światowego Dziedzictwa UNESCO w Krakowie, fot. arch. redakcji

a w szczególności zalicza się tu zwyczaje, formy prezentacji i wyrazu, wiedzę, umiejętności oraz instrumenty, obiekty, wytwory człowieka i związane z nimi przestrzenie kulturalne, które wspólnoty, grupy i jednostki uznają za część swojego kulturalnego dziedzictwa”.

W Konwencji paryskiej UNESCO z 17 października 2003 r. podkreślono, że dziedzictwo to jest przekazywane z pokolenia na pokolenie i przekształcane jest przez wspólnoty i grupy w odpowiedzi na związki ze środowiskiem, obcowanie z przyrodą i historią. Zapewnia ono tym wspólnotom i grupom poczucie tożsamości i ciągłości oraz przyczynia się do poszanowania różnorodności kulturalnej i ludzkiej kreatywności. Zaznaczono też, że konwencyjną ochroną mogą być objęte tylko te elementy dziedzictwa niematerialnego, które pozostają w zgodności z postanowieniami międzynarodowych instrumentów z dziedziny praw człowieka, jak też z wymaganiami w zakresie wzajemnego poszanowania między wspólnotami, grupami i osobami oraz z zasadą zrównoważonego rozwoju.

W definicji wskazano ponadto, że dziedzictwo to wyraża się poprzez: 1) ustne tradycje i formy wyrazu, włączając język jako nośnik dziedzictwa kulturalnego; 2) sztuki sceniczne (performatywne); 3) zwyczaje społeczne, obrzędy i uroczystości; 4) wiedzę o przyrodzie i wszechświecie oraz związane z nią praktyki; 5) umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturalnego powinna obejmować środki, które umożliwiają przetrwanie elementów tego dziedzictwa, takie jak: identyfikowanie, dokumentowanie, badania naukowe, zachowanie, promowanie, wzbogacanie, przekazywanie, w szczególności poprzez formalne i nieformalne nauczanie oraz rewitalizowanie różnych aspektów tego dziedzictwa.

W Konwencji paryskiej zawarto postanowienia o charakterze instytucjonalnym, przewidując ustanowienie Międzyrządowego Komitetu Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturalnego i Zgromadzenia Ogólnego Państw-Stron oraz wykorzystanie dla celów administracyjnych Sekretariatu UNESCO. Wzorem wcześniejszych konwencji postanowiono prowadzić i upowszechniać dwie listy: **Reprezentatywną Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturalnego Ludzkości** i **Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturalnego Wymagającego Natychmiastowej Ochrony**.

Lista Reprezentatywna ma obejmować elementy dziedzictwa odpowiadające konwencyjnej definicji, wobec których zastosowano udoskonalone środki ochrony i które dzięki wpisowi uzyskają wyższą rangę w świadomości społecznej. Na Liście tej umieszczono w pierwszej kolejności elementy dziedzictwa, które wpisano wcześniej na listę „Arcydział Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości”, sporządzoną w ramach przyjętego w 1997 r. Programu Proklamacji Arcydział.

„Na Liście Dziedzictwa Wymagającego Natychmiastowej Ochrony powinny znaleźć się dobra spełniające kryteria określone w definicji, których przetrwanie jest szczególnie zagrożone, a ponadto opracowano dla nich odpowiednie środki ochrony i podjęto właściwe konsultacje w celu dokonania wpisu. W Konwencji tej przewidziano też ustanowienie Funduszu Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturalnego w celu gromadzenia środków finansowych wykorzystywanych na wspieranie projektów i programów ochrony oraz przyznawanie pomocy międzynarodowej”²⁸. I dalej: „W ramach ochrony na płaszczyźnie krajowej, państwa-strony Konwencji są zobowiązane do identyfikowania i definiowania różnych elementów dziedzictwa niematerialnego, przyjmowania odpowiedniej polityki wspierającej funkcje dziedzictwa w życiu społecznym, wyznaczenia kompetentnych organów odpowiedzialnych za sprawy ochrony, popierania studiów naukowych, technicznych, artystycznych i badań metodologicznych dotyczących dziedzictwa niematerialnego, podejmowania odpowiednich środków prawnych, administracyjnych i finansowych na rzecz jego ochrony”²⁹.

W latach 90. XX w. dziedzictwo już nie tylko kategoria opisu z zakresu historii sztuki i sztuk pięknych, lecz także termin, który był stosowany przez kolejne dyscypliny naukowe, np. etnologię francuską, i który organizował znaczenia w obszarach nauki, techniki i szeroko rozumianej kultury materialnej³⁰. W tym czasie *patrimoine*, korzystając ze swej popularności, odnosi się do coraz bardziej różnorodnych aspektów życia społecznego i wzmacnia swój wielodyscyplinarny charakter. Zakres semantyczny *patrimoine* rozszerza się tak bardzo że mieszczą się w nim fauna i flora. Ten fakt powoduje, że dziedzictwo przestaje być tylko kategorią analityczną humanistyki. Stosują je również biologia, geografia fizyczna, nauki o Ziemi, a nawet genetyka. To rozszerzenie wnosi nowe znaczenia, które pozwalają dziedzictwu opisywać ewolucję, zmianę i destrukcję środowiska naturalnego oraz wszystkie ich społeczne konsekwencje. Łatwość, z jaką dziedzictwo opisuje nieprzystające do siebie zjawiska, skutkuje specyficzną dynamiką wewnętrzną tego pojęcia. Dziedzictwem jest zatem to, co z przeszłości zasługuje

na ochronę i przekazanie. Ponadto immanentnie jest w nie wpisane pytanie o zgodę lub protest wobec tego, co dziedziczmy, oraz wiąże się z nim praktyka, która dziedzictwo pozwala docenić, chronić, konserwować, waloryzować i przekazywać³¹.

„W latach dziewięćdziesiątych i na przełomie XX i XXI wieku Rada Europy formułowała założenia dotyczące nowej filozofii dziedzictwa. Zaczęto coraz bardziej odchodzić od czysto ilościowego i zwykle materialnego podejścia. Uznano, że oznaczenie zabytku, jego wpisanie do rejestru, ochrona i konserwacja są konieczne, ale nie mogą zawsze i wszędzie wyczerpywać całej praktyki patrymonialnej. Zauważono słusznie, że dziedzictwa są bowiem różne, warunkowane kontekstami historycznymi, geograficznymi oraz kulturowymi (tzn. w różnych miejscach za dziedzictwo uchodzą różne dobra, które dodatkowo ewoluują w czasie) i stąd bierze się konieczność stosowania właściwych im, różnorodnych, praktyk. Rozwijając tę myśl, za dziedzictwo uznano część partykularnych dziedzictw lokalnych i narodowych, które mają znaczenie ogólnoeuropejskie.

Dziedzictwem jest to, co z przeszłości zasługuje na ochronę i przekazanie.

Myślenie o wspólnym dziedzictwie europejskim jako o projekcie podlegającym ciągłej redefinicji spowodowało, że włączane są do niego elementy, które łączą przeszłość z europejskimi wartościami fundamentalnymi, mającymi potencjał zbudowania nowej ogólnoeuropejskiej narracji. Ma być ona kontrnarracją wobec opowieści narodowych lub ich dopełnieniem (np. Stocznia Gdańska – symbol „Solidarności”)³². „Odwołując się do tego przesłania, zakłada się, że rozwój i ochrona dziedzictwa, pojmowanego jako zbiór obiektów materialnych, miejsc i praktyk o charakterze europejskim, powinny nawiązywać do wspólnego, ponadnarodowego doświadczenia. W jego ramach do tej pory pomijane i marginalizowane dziedzictwa są rehabilitowane. Tym samym dochodzi do powiązania przeszłości z wartościami, tożsamością i ponadnarodowym projektem politycznym”³³.

Dziedzictwo europejskie ma być przeciwwagą dla narodowych narracji

historycznych, wobec których zachowuje dystans. Do ciągle trwającego rozszerzania zakresu pojęciowego dziedzictwa dołączyła redefinicja relacji między nim a wspólnotą. Do tej pory dziedzictwo było kategorią centralną, a na wspólnocie spoczywał obowiązek ochrony i konserwacji śladów przeszłości. Tym samym pełniła ona funkcję instrumentalną wobec dziedzictwa. Rodzące się zaś nowe podejście kładło nacisk już nie na dziedzictwo, względem którego służebna jest wspólnota, ale – odwrotnie – na wspólnotę właśnie. To jej miało/ma służyć dziedzictwo. Temu procesowi towarzyszyło dostrzeżenie w dziedzictwie wartości, które wychodziły poza wiązany z nim kanon aksjologiczny (wartość naukowa, artystyczna i starożytnicza). Z dziedzictwem powiązано wartości: 1. instytucjonalną (dziedzictwo jest katalizatorem społecznego działania, przekładającym się na wzmocnienie relacji społecznych); 2. instrumentalną (dziedzictwo spełnia określony cel społeczny, np. jest narzędziem edukacji lub rozwijania pewnych umiejętności); 3. ekonomiczną (wartość ta czyniła z dziedzictwa narzędzie generujące dochód i kreujące miejsca pracy).

W ten sposób dziedzictwo stało się istotnym czynnikiem trwałego rozwoju³⁴. Narodowe *sacrum* stawało się towarem³⁵. Z nową formułą dziedzictwa wiązało się osłabienie roli ekspertów i władz centralnych, które dotychczas odpowiadały nie tylko za konserwację, lecz decydowały też o tym, co i w jakiej formie jest warte przekazania następnym pokoleniom. Wówczas następuje demokratyzacja dziedzictwa. Nie tylko elity, ale i społeczność lokalna decydują o tym, co jest dziedzictwem i jak je chronić i przekazywać. Społeczność lokalna adaptowała dziedzictwa do celów, które sama określała. Równocześnie z procesem rehabilitacji dziedzictw „pominiętych”, obarczonych seryjnością, powtarzalnością i codziennością – następował proces utowarowienia (komodyfikacji) dziedzictwa³⁶.

Co z teorii dziedzictwa najważniejsze jest dla nauczycieli?

Przede wszystkim należy zapytać o to, co chcemy przekazywać? Jakie wzorce i jakie treści wybierzemy z olbrzymiego obszaru historii i kultury naszej ojczyzny? Czy podążając za nurtami światowymi, dążyć będziemy do

Fot. T. Łopuszyński

kreowania postaw kosmopolitycznych? Nasuwa się pytanie, jakie charakterystyki i wzorce osobowe winny tu być przekazywane? I pytanie ważne dla praktyków – w jaki sposób praktykować pedagogikę dziedzictwa? Próbować odwoływać się do dziedzictwa niematerialnego, gdyż charakter tych obiektów (piosenki, tańce, wiersze, przedstawienia) najbardziej odpowiada charakterowi aktywnej edukacji. Szczególnie jest to ważne dla najmłodszych grup wiekowych i cudzoziemców. Dziedzictwo pozwala na ogląd danego zjawiska z wielu perspektyw, co może uczyć tolerancji, otwartości, a także głębszej refleksji w wyrabianiu własnego punktu widzenia.

Należy też zauważyć, że istotą przekazywania dziedzictwa kulturowego, w odróżnieniu od dziedziczenia prawa własności względem dóbr materialnych i niematerialnych czy dziedziczenia natury biologicznej, jest **kontakt społeczny**³⁷. I tu ogromna rola rodziców, nauczycieli, wychowawców. Trzeba tu wyraźnie podkreślić dwa aspekty: fakt, że dzieci, młodzież, które są przedmiotem i podmiotem wychowania, które będą to dziedzictwo zachowywać, powinni się tego nauczyć w szkole. Trzeba też postawić pytanie: czego powinno się nauczyć młode pokolenie, by planowo mogło przejąć dziedzictwo. Bo w procesie budowania świadomości, czym jest jednostka, potrzebny jest materiał zawarty w dziedzictwie, tradycji i to nie ulega wątpliwości.

Polska coraz aktywniej włącza się w międzynarodowe badania i projekty, których celem jest rozpropagowanie idei dziedzictwa w całym społeczeństwie.

Przykładem jednych z ostatnich działań jest udział przedstawicieli Polski w projekcie „Cultural Heritage Counts for Europe”, którego celem jest wykorzystanie zasobów dziedzictwa dla zrównoważonego rozwoju społeczeństw europejskich. Opublikowany w czerwcu 2015 r. raport *Cultural Heritage Counts for Europe* wyraźnie wyznacza rolę dziedzictwu w edukacji. Badania przeprowadzone w czasie realizacji projektów związanych z dziedzictwem potwierdziły, że:

1. **dziedzictwo kulturowe dostarcza istotnego bodźca edukacji i uczeniu się przez całe życie**, włączając w to lepsze rozumienie historii, ale także poczucie dumy obywatelskiej (*civic pride*) i przynależności, a także wzmacnia współpracę i rozwój osobisty;
2. **dziedzictwo może zachęcić osoby, które przerwały z różnych powodów swoją edukację**, do kontynuowania zdobywania wiedzy i umiejętności. Na przykład Jamtli Museum w Östersund (Szwecja) – muzeum regionalne składa się z muzeum w otwartej przestrzeni z budynkami historycznymi i z muzeum wewnątrz. We współpracy z regionalnym archiwum i lokalną szkołą średnią zainicjowało ono program skierowany na tworzenie pozytywnych doświadczeń w zakresie uczenia się młodych ludzi, który zaowocował zwiększeniem o jedną trzecią ponownego zaangażowania się młodzieży w szkole;
3. **dziedzictwo kulturowe przyczynia się do poprawy jakości życia**, nadając charakter i atmosferę sąsiedztwom, miastom i regionom w Europie i czyni z nich miejsca popularne

do życia w nich, pracy i zwiedzania – atrakcyjne dla rezydentów, turystów i przedstawicieli klas kreatywnych³⁸ (np. rewitalizacja polskich miast historycznych poprawiła jakość życia lokalnych mieszkańców, wpłynęła korzystnie na atrakcyjność miasta dla turystów, jak również polepszyła ogólny wizerunek danego miasta, podobnie było w Mechelen (Belgia), w Wielkiej Brytanii, Niderlandach oraz Norwegii i Szwecji³⁹).

W świetle przedstawionych powyżej rozważań warto sformułować **kilka podstawowych kierunków działania pedagogiki w zakresie wykorzystania dziedzictwa w edukacji**:

1. potrzebny jest bardziej pogłębiony i szerszy dyskurs na temat roli dziedzictwa w edukacji oraz prowadzenie badań w tym zakresie. Wszak dziedzictwo to nie akumulacja pamięci, ale pojęcie odwołujące się do niej, przyczyniające się do ponownej definicji/redefinicji przeszłości – czyli pogłębiona znajomość i interpretacja dziedzictwa regionalnego, europejskiego, która może być bardzo przydatna nauczycielom i wychowawcom;
2. cenne są spostrzeżenia co do formowania się tożsamości, która jest w dużym zakresie kształtowana przez osobiste poczucie miejsca i przestrzeni, przynależenia, pochodzenia. Mówimy, że jesteśmy „z” miejsca, ponieważ przywiązujemy (łączymy) część naszego poczucia tożsamości z tym, gdzie dorastamy. Stąd bardzo ważne dla pedagogiki wydają się być wszystkie inicjatywy łączące się z poznawaniem pobliskiego krajobrazu, jego rozumieniem, odczytywaniem jego symboli i znaków – edukacja regionalna na wysokim poziomie – w połączeniu z edukacją estetyczną i artystyczną to niewątpliwie właściwy trop współczesnej edukacji na miarę XXI w. Odwołanie się do koncepcji edukacji krajobrazowej, krajoznawstwa, pedagogiki miejsca w pedagogice. Potrzebne jest budowanie relacji między miejscem, przestrzenią a człowiekiem; **trzeba i należy od najmłodszych lat organizować pozytywne doświadczenia kulturalne**, do których odwołują się powyższe konstrukty teoretyczne pojęcia dziedzictwo;
3. ważne jest też przekazanie pedagogom choć podstawowych informacji

o przemysłach dziedzictwa, wykorzystujących tzw. symulakra – tworzenie quasi autentycznych scenerii, atrakcji w turystyce itd.;

- interpretacja zabytku (zabytek – pars pro toto – część za całość) to aktywność historyka sztuki, historyka architektury (tu trzeba znać metody badań historycznych, wykopaliskowych, kwerenda, obserwacja, „oprowadzenie pamięciowe” całego zabytku, bezpośrednie obcowanie z zabytkiem, badanie materialnej struktury zabytku, „ogląd” stanu zastanego i jego dokumentacja itd.), natomiast interpretacja dziedzictwa to aktywność edukacyjna⁴⁰. Dla pedagogiki ważne jest umiejętne przekazanie pogłębionej wiedzy o dziedzictwie, jego współczesnych przemianach i przekazanie umiejętności różnych metod interpretacji dziedzictwa, a to jest aktywność edukacyjna.

Trzeba pamiętać, że jak pisał Krzysztof Kowalski, „Dziedzictwo jest taką lekturą przeszłości, która uwzględnia potrzeby i oczekiwania wyrażone w terażniejszości. (...) Pierwotne znaczenie dziedzictwa, określane przez tych, którzy je selekcionują, estetyzują, eksponują etc. jest zawłaszczone w strategiach codzienności przez tych, którzy tego dziedzictwa używają do zaspokojenia potrzeb *hic et nunc*”⁴¹.

Dzieci, młodzież, które są przedmiotem i podmiotem wychowania, które będą dziedzictwo zachowywać, powinni się tego nauczyć w szkole.

Dziedzictwo stało się odpowiedzią na potrzebę dawności. Jest ono kategorią opisu rzeczywistości kulturowej, społecznej i naturalnej, odwołuje się do pojęć analitycznych stosowanych przez istniejące nauki i czerpie z nich. Owe pojęcia to: zabytek (historia, historia sztuki, konserwacja, architektura), źródło (historia i historia sztuki), tradycja i folklor (socjologia, etnologia, antropologia kulturowa, folklorystyka), pamięć i miejsca pamięci (historia, socjologia, etnologia i antropologia kulturowa), obiekt muzealny (muzeologia, socjologia, etnologia, antropologia kulturowa), pejzaż kulturowy z elementami kultury, fauny i flory (architektura krajobrazu, urbanistyka, socjologia, antropologia, ekonomia i turystyka), geografia, bio-

logia, zoologia, zasoby i dobra kultury (ekonomia, zarządzanie i turystyka, historia, historia sztuki, prawo).

Dziedzictwo łączy te pojęcia i wyrasta na bardzo bogatą formę symboliczną, poprzez którą rzeczywistość jest *de nouveau* przeżywana, poznawana, klasyfikowana, opisywana, wyjaśniana i rozumiana, co dzieje się zarówno na poziomie jednostek, jak i wspólnot, jak i w analitycznym dyskursie nauki⁴². W tym – jak sądzi K. Kowalski – tkwi siła dziedzictwa, dzięki której jest ono obecne w najbardziej banalnych przejawach życia codziennego i w dyskursie politycznym, w tym np. w projektach dotyczących polityki kulturalnej Unii Europejskiej. Dziedzictwo jako nowa kategoria opisu wychodzi poza granice konkretnych nauk i do żadnej nie przystaje w całości. Rozwija się nowa nauka – *heritage studies* – *heritology* – będąca odpowiedzią uniwersytetu na definiujący się nowy przedmiot badawczy⁴³.

Dziedzictwo nie jest pojęciem niewinnym. Tym różni się od pojęć, z których wyrasta, że nie tylko językowo powołuje do życia pewną rzeczywistość, lecz także gwarantuje nad nią kontrolę (magiczna rola języka). O ile pamięć, tradycja, folklor, źródła historyczne są, o tyle **dziedzictwo jest po coś**. Jest intencjonalne i bezdyskusyjne w swojej mityczności. Dziedzictwo jest więc **kategorią teleologiczną**, a cel, jakiemu podlega, zależy od tego, co ktoś uznaje za dziedzictwo. „Tym samym tradycja i pamięć są, a dziedzictwo jest taką ich formą, która najlepiej spełnia jakieś pokładane w nich oczekiwania. Obiekt uznany za dziedzictwo wymyka się racjonalnej argumentacji, a wchodzi w obszar mitu. Innymi słowy, dziedzictwo jest formą sprawowania władzy i kontroli nad przeszłością”⁴⁴. Wszystkie te charakterystyki dziedzictwa powinny być znane pedagogom.

Słowa kluczowe: dziedzictwo, dziedzictwo i edukacja, zabytki, dziedzictwo i jego rodzaje, ewolucja pojęcia dziedzictwo.

PRZYPISY:

¹ Wybrane fragmenty niniejszego artykułu przywołują mój artykuł opublikowany w czasopiśmie internetowym. Szerzej zob. J. Torowska, *Dziedzictwo – współczesna ewolucja pojęcia. Implikacje dla pedagogiki*, „Roczniki AJD w Częstochowie”, s. 48–56. [dagogika/uploads/Pedagogika_24%20\(b\).pdf \(dostęp: 26.02.2018\).](http://www.wp.ajd.czest.pl/pe-</p>
</div>
<div data-bbox=)

² Obchody ERDK 2018, erdk2018.pl/pl/patronat-erdk (dostęp: 8.02.2018).

³ Szerzej zob. J. Torowska, dz. cyt.

⁴ J. Pruszyński, *Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna*, t. I, Kraków 2001, s. 49–50.

⁵ M. Chmaj, *Konstytucyjne podstawy ochrony dóbr kultury*, [w:] T. Gardocka, J. Sobczak (red.), *Prawna ochrona dóbr kultury*, Toruń 2009, s. 28.

⁶ Zob. Pojęcie edukacji obywatelskiej w: *Citizenship Education at School in Europe*, Eurydice 2005, s. 10.

⁷ J. Torowska, dz. cyt.

⁸ K. Kowalski, *O istocie dziedzictwa europejskiego – rozważania*, Kraków 2013, s. 15.

⁹ Tamże, s. 17.

¹⁰ Tamże.

¹¹ Por. J. Nikitorowicz, hasło: „dziedzictwo kulturowe”, [w:] *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, Warszawa 2003, s. 900–901.

¹² K. Kowalski, dz. cyt., s. 18, 185.

¹³ Tamże, s. 18.

¹⁴ Tamże, s. 19.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Tamże, s. 122.

¹⁷ Tamże, s. 20.

¹⁸ N. Heinich, *La fabrique du patrimoine. De la cathédrale à la petite cuillère*, Paris 2009, cyt. za K. Kowalski, dz. cyt., s. 20.

¹⁹ Zob. R. F. Bendix, A. Eggert, A. Peselmann (red.), *Heritage Regimes and the State*, Gottingen 2012; L. Smith, *Archaeological theory and the politics of cultural heritage*, London–New York 2004; taż, *Uses of Heritage*, London 2006; L. Smith, N. Akagawa (red.), *Intangible heritage*, London–New York 2009, cyt. za: K. Kowalski, dz. cyt., s. 20, 186.

²⁰ J. Szacki, *Tradycja*, Warszawa 2011, rozdz.: *Trzy pojęcia „tradycji”: transmisja – dziedzictwo – tradycja*, s. 98–180.

²¹ K. Kowalski, *Reshaped and new narratives in/of old European cities*, wystąpienie w dn. 17 października 2015 r. w ramach: *The 3rd Heritage Forum of Central Europe*, 16–18 September 2015, *The City*, MCK, Kraków 2015 (wystąpienie na konferencji).

²² K. Kowalski, dz. cyt. s. 20.

²³ N. Fojut, *The philosophical, political and pragmatic roots of the convention*, [w:] *Heritage and beyond*, Strasbourg 2009, s. 14.

²⁴ Do uchwalonych wówczas dokumentów należały: *Europejska karta dziedzictwa architektonicznego* (Rada Europy, 26 września 1975); *Rezolucja nr (76) 28 w sprawie przystosowania prawa do wymogów zintegrowanej ochrony dziedzictwa architektury* (Komitet Ministrów Rady Europy, 14 kwietnia 1976); *Zalecenie Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy nr 880 (1979) w sprawie ochrony europejskiego dziedzictwa architektonicznego*; *Zalecenie Komitetu Ministrów nr R (80) 16 w spra-*

- wie specjalistycznego szkolenia architektów, urbanistów, inżynierów budowlanych, architektów krajobrazu; Zalecenie Komitetu Ministrów nr R (81) 13 z 1 lipca 1981 r. w sprawie działań na rzecz wspomagania zanikających rzemiosł w kontekście działalności artystycznej; oraz ostatecznie Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy (Grenada, 3 października 1985). Dokumentem Rady Europy, który jeszcze na początku lat 90. wyraźnie wpisywał się w ten nurt była Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (La Valetta, 16 stycznia 1992). Enumeracja dokumentów za N. Fojut, dz. cyt., s. 15.
- ²⁵ K. Kowalski, dz. cyt., s. 22; R. Hewison, *Retour à l'heritage ou la question du passe a l'anglais*, „Le Debat”, 1994, nr 78, s. 130–139. W tym samym czasie w Wielkiej Brytanii zrodziło się zainteresowanie przemyślaniami dziedzictwa, por. tenże, *The Heritage Industry: Britain in a Climate of Decline*, London 1987. We Francji momentem przełomowym był 1980 r. ogłoszony Rokiem Dziedzictwa. Zob. K. Kowalski, dz. cyt., s. 22, 188.
- ²⁶ P. Nora, *Les lieux de memoire*, t. 1: *La Republique*, Paris 1984; t. 2: *La Nation*, 1986; t. 3: *Les France*, Paris 1992, cyt. za K. Kowalski, dz. cyt., s. 22, 188.
- ²⁷ Istnieje realna nadzieja na integrację systemu obszarowej ochrony dziedzictwa przyrodniczego z tworzonym systemem dla dziedzictwa kulturowego, gdzie wspólnym wyrazem dla obydwu jest właśnie krajobraz, czyli obraz kraju. Daje to platformę do dialogu nad integracją systemów ochrony, która może, choć nie musi, wyrażać się rozdzielnością resortową, a na pewno posiada wspólną bazę w syntezie wszystkich zjawisk zachodzących w obu środowiskach, jaką jest krajobraz.
- ²⁸ A. Przyborowska-Klimczak, hasło: „dziedzictwo kultury niematerialne”, [w:] K. Zaidler (red.), *Leksykon prawa ochrony zabytków. 100 podstawowych pojęć*, Warszawa 2010, s. 41–44; H. Jodełka, *Międzynarodowa ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, „Stosunki Międzynarodowe” 2005, t. 32, nr 3–4.
- ²⁹ Tamże.
- ³⁰ J.-M. Leniaud, hasło: „patrimoine”, art., [w:] *Encyclopaedia Universalis*, www.universalis.fr (dostęp: 20.03.2015); zob. również: A. Bourdin, *Le Patrimoine reinvente*, tamże; H.-P. Jeudy, *La Machine patrimoniale*, Belval 2008; A. Desvallees (red.), *Vagues. Une anthologie de la nouvelle museologie*, Macon–Lyon 1992–1994, cyt. za K. Kowalski, dz. cyt., s. 189.
- ³¹ J.-M. Leniaud, dz. cyt.; J. R. Gaborit, Ph. Durey, hasło: „Année du patrimoine”, [w:] *Encyclopaedia Universalis*, 1980, s. 442–443, cyt. za K. Kowalski, dz. cyt., s. 189.
- ³² P. Wagner, *Des monuments aux droits de l'homme: redéfinition de la notion de 'patrimoine' dans les cadres des activités du Conseil de l'Europe*, [w:] R. Weber (wprowadzenie), *Prospective: Fonctions du patrimoine culturel dans une Europe en changement*, Strasbourg 2000, s. 25, cyt. za K. Kowalski, dz. cyt., s. 189.
- ³³ K. Kowalski, dz. cyt., s. 23–24, 232.
- ³⁴ Tamże, s. 24–25; N. Fojut, dz. cyt.
- ³⁵ J. Purchla, *Dziedzictwo a rozwój. Zarządzanie miastami zabytkowymi a sprawa rynku w doświadczeniach Europy Środkowej*, [w:] J. Purchla (red.), *Od świata granic do świata horyzontów*, Kraków 2001, s. 120–132. Purchla pisze: „(...) dziedzictwo miast Środkowej Europy to nie tylko sacrum, ale i towar, a więc sfera ta znajduje się również w strefie działania praw ekonomii”, s. 130. Autor w tym tekście odwołuje się do: A. Peacock, *A Future for the Past: the Political Economy of Heritage*, “Proceedings of the British Academy”, 1995, 87, s. 189–243.
- ³⁶ K. Kowalski, dz. cyt., s. 25; N. Fojut, dz. cyt., s. 18.
- ³⁷ S. Ossowski, *Więź społeczna i dziedzictwo krwi*, [w:] tenże, *Dzieła*, t. II, Warszawa 1966, s. 60.
- ³⁸ Cultural Heritage Counts for Europe, Executive Summary and Strategic Recommendations, International Cultural Centre, Krakow 2015, s. 28.
- ³⁹ Cultural Heritage Counts for Europe, dz. cyt., s. 28, 120.
- ⁴⁰ A. Tomaszewski, *Ku nowej filozofii dziedzictwa*, Kraków 2012.
- ⁴¹ K. Kowalski, dz. cyt. s. 126.
- ⁴² Tamże, s. 175.
- ⁴³ Obecnie w ramach nowej serii poświęconej heritologii MCK opublikowało już czwartą pracę. Kolejno, są to: A. Tomaszewski, dz. cyt.; J. Rykwert, *Pokusy miejsca. Przeszłość i przyszłość miast*, Kraków: MCK, 2014; K. Kowalski, dz. cyt. i G. Ashworth, *Planowanie dziedzictwa*, Kraków: MCK, 2015.
- ⁴⁴ Kowalski, dz. cyt., s. 175–176.

BIBLIOGRAFIA:

Cultural Heritage Counts for Europe, Executive Summary and Strategic Recommendations. Krakow: International Cultural Centre, 2015. ISBN 978-83-63463-27-4.

Fojut N.: *The philosophical, political and pragmatic roots of the convention*. W: *Heritage and Beyond*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2009. ISBN-10: 9287166366.

Kowalski K.: *O istocie dziedzictwa europejskiego – rozważania*. Kraków: MCK, 2013. ISBN 9788363463113.

Kowalski K.: *Reshaped and new narratives in/of old European cities*, wystąpienie w dn. 17 października 2015 r. w ramach: *The 3rd Heritage Forum of Central Europe*, 16–18 September 2015, *The City*, Kraków: MCK 2015 (wystąpienie na konferencji).

Leniaud J. M.: hasło: „patrimoine”, art. W: *Encyklopedia Universalis*, www.universalis.fr (dostęp: 20.03.2015).

Nikitorowicz J.: hasło: „dziedzictwo kulturowe”. W: *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak, 2003. ISBN 9788389501240.

Ossowski S.: *Więź społeczna i dziedzictwo krwi*. W: tenże, *Dzieła*, t. II. Warszawa: PWN, 1966. ISBN (brak).

Purchla J.: *Dziedzictwo a rozwój*. W: M. Reklewska (red.): *Dziedzictwo a rozwój. Doświadczenia Krakowa*. Kraków: MCK, 2000. ISBN 83-85739-71-8.

Purchla J.: *Dziedzictwo a rozwój. Zarządzanie miastami zabytkowymi a sprawa rynku w doświadczeniach Europy Środkowej*. W: J. Purchla (red.): *Od świata granic do świata horyzontów*. Kraków: MCK, 2001. ISBN 8385739815.

Purchla J.: *Dziedzictwo kulturowe a kapitał społeczny*. „Małopolskie Studia Regionalne” 2011, nr 1 (21), s. 5–8. ISSN 1895-9202.

Smith L.: *Uses of Heritage*. London and New York: Taylor & Francis e-Library, 2006. ISBN10: 0-415-31830-0 (hbk).

Szacki J.: *Tradycja*. Warszawa: Wydawnictwo UW, 2011. ISBN 9788323507994.

Tomaszewski A.: *Ku nowej filozofii dziedzictwa*. Kraków: MCK, 2012. ISBN 9788363463038.

Torowska J.: *Edukacja na rzecz dziedzictwa kulturowego. Aspekty teoretyczne i praktyczne*. Kraków: WUJ, 2008. ISBN 978-83-233-2506-2.

Torowska J.: *Dziedzictwo – ewolucja pojęcia. Implikacje dla pedagogiki*. „Prace Naukowe AJD. Pedagogika” 2015, t. XXIV. ISSN 1734-185X.

Torowska J.: *Rozważania o istocie dziedzictwa niematerialnego – współczesne konteksty edukacyjne: pedagogika miejsca i wprowadzanie w kulturę jako szansa na odkrywanie tożsamości*. W: M. Kwiecińska (red.): *Niematerialne dziedzictwo miasta: muzealizacja, ochrona, edukacja*. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, 2016. ISBN 978-83-7577-245-6.

* * *

Dr Joanna Torowska jest doktorem nauk humanistycznych w dziedzinie pedagogiki, adiunktem w Instytucie Pedagogiki Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego. Jest autorką opracowań o parkach Krakowa: *Parki Krakowa*, cz. I, Kraków 2002; *Planty Krakowskie. Przewodnik dla nauczycieli*, Kraków 2003; *Parki i Ogrody Krakowa. Przestrzenie edukacyjne*, Kraków 2005; *Park im. dra H. Jordana*, Seria Parki Krakowa, Kraków 2006; *Planty Krakowskie i ich przestrzeń kulturowa*, Kraków 2012 oraz pracy teoretycznej o Edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego. *Aspekty praktyczne i teoretyczne* (Wydawnictwo UJ, Kraków 2008).